

Божица Младеновић
ТОПЛИЧКИ УСТАНАК
1917

Уредник:
Зоран Колунџија

Рецензент
др Љубинка Трговчевић

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2017.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржало је
Министарство културе и информисања Владе Републике Србије

Божица Младеновић

ТОПЛИЧКИ УСТАНАК 1917

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

НЕМА ЖИВОТА БЕЗ СЛОБОДЕ
СТУДИЈЕ О ТОПЛИЧКОМ УСТАНКУ

Ову књигу посвећујем својој чукунбаби
ПЕТКАНИ МЛАДЕНОВИЋ
којој су у ратовима 1912–1918.
погинула три сина: Павле, Ђорђе и Светислав

УВОД

Топлички устанак – једини устанак на територијама окупираним од трупа Централних сила у Великом рату, трајао је око месец дана, у фебруару и марту 1917. године, а претходиле су му и следовале герилске борбе. Захватио је Топлички округ – Косанички, Прокупачки, Јабланички и Добрички срез, источне и средње пределе Копаоника и Јастребац, Заплање, Црну Траву, Власотинце и територију око реке Тимока. У гушењу устанка учествовале су јединице аустроугарске и бугарске војске, у мањој мери немачке трупе и плаћеници албанског порекла. Бројност и техничка предност биле су на страни припадника окупационих снага. Војници окупационих трупа су угушили буну и сурово се осветили цивилима. У казненој експедицији настрадало је, по подацима Анкетног одбора (комисије) за утврђивање узрока побуне у Топличком и Врањском округу и осталим крајевима, око 20.000 људи, углавном стараца, жена и деце, запаљено 50.000 стамбених и економских објеката и нанета огромна материјална штета.¹

У овој књизи сабране су студије које се односе на Топлички устанак, важан историјски догађај у окупираној Србији за време Великог рата. Овај устанак је оставио трагове у српским и иностраним изворима, првенствено немачке и бугарске провенијенције. У српској историографији се Топличком устанку тек пре три деценије почела посвећивати пажња на прави начин – писањем стручних истраживачких радова и неговањем критичке историографије. Највише је на том пољу урадио српски историчар Андреј Митровић, чија монографија *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*. (Београд, 1987) објављена пре 29 година још увек није превазиђена. Имали смо част и задовољство да будемо на истом путу са академиком Митровићем, који је увек умео да нас мотивише и охрабри да наставимо даље и у дубинским истраживањима дођемо до нових резултата. Ти резултати су студије и чланци које објављујемо сабране у овој књизи.

Студије су настајале различитим поводима: неке као прилози са научних скупова, друге у вези са годишњицама овог значајног историјског догађаја. Поједине су, пак, написане у оквиру истраживања

неких ширих тема. Петнаест студија и чланака написани су у великом временском размаку, од 1988. до 2014. године. Сакупљене на једном месту својим садржајем наметнуле су потребу да буду сврстане у три поглавља: Непознати и историјске личности, Историјски извори – основа знања и (Не)објективност и уравнотежени ставови.

Верујемо да ће ова књига омогућити читаоцима да се боље упознају са јединим устанком који се десио на територијама окупираним од трупа Централних сила у Првом светском рату. Овим путем се уједно употпуњује знање о историји Србије у Великом рату, поготово за период окупације који је потрајао око три године. Такође, становници подручја на коме се десио устанак, биће у прилици да на једном месту прочитају више чланака и студија о делима својих предака.

У Београду, 2016.

ТОПЛИЧКИ УСТАНАК – СПОНТАНА НАРОДНА ПОБУНА И ОРГАНИЗОВАНИ ПОКРЕТ ОТПОРА

Да ли је Топлички устанак био организовани покрет отпора или је избио спонтано из гнева, револта и бунта народа поробљене и раскомадане Србије? Да ли су војводе организовале и повеле народ у устанак или су се прикључиле већ започетом покрету отпора? У досад објављеној литератури углавном преовлађује мишљење да је устанак повео сам народ, без вођства и одобрења војвода.² Ипак, до другачијег мишљења у историографији доводи постојање комитске организације и њена разграната мрежа на терену.³ Осим тога, постоји и проблем различитог тумачења датума на наредби војводе Милинка Влаховића.⁴

На територији коју је захватио устанак упоредо су егзистирале тежње и жеље народа за ослобођењем и комитска организација. После повлачења српске војске у јесен 1915. пред успешном офанзивом Централних сила, на тлу Србије формиран су окупаторски органи власти, чији се рад одликовао строгошћу и бруталношћу.⁵ Окупатори су одвођењем у интернацију, денационализаторском политиком и безобзирном експлоатацијом изазвали огорчење становништва⁶ које је дубоко веровало у коначну победу српског оружја. Посебно је било несношљиво стање у бугарској окупационој зони. Огорчење је достигло кулминацију када су „ослободиоци“ покушали да „моравске Бугаре“ укључе у своју војску. Почетком фебруара 1917, пред долазак регрутних комисија, српски војни обвезници почели су се скривати по шумама, а нагомилано незадовољство могло је сваког часа планути.⁷

Комитска организација, почев од августа 1916. године постајала је све снажнија и обухватила пространу територију. Међутим, у самом вођству, међу људима који су је стварали, постојала су знатна неслагања. Коста Пећанац долетео је авионом са Солунског фронта да би оформио тајну комитску организацију у непријатељској позадини. Изричито му је било наређено да не поведе оружану борбу против окупатора све док се не чују савезнички и српски топови око Скопља.⁸ Коста Војиновић

је створио први комитски одред и поставио темеље организацији покрета отпора, одржавао састанке, припремао народ и водио прве успешне битке пре него што је Пећанац стигао са Солунског фронта.⁹ Војиновић и Пећанац представљали су личности које се узајамно не допуњују. Коста Војиновић је улогу комитске организације видео у томе да што пре покрене народ на устанак. Пећанац је, супротно, стварао организацију за акцију у будућности и говорио да треба причекати. Његово понашање било је условљено тиме што је наредбом Врховне команде био везан да ни у ком случају не сме подићи устанак, а Војиновић је имао слободу одлучивања по сопственој процени. Неслога у вођству допринела је томе да организација, тј. војводе, не буду предводници народа, него је, напротив, народ њима давао подстрек.

На састанку у Обилићу¹⁰ 21. фебруара закључили су да ће организација наставити и проширити свој рад.¹¹ Становништву је наређено да не послуша позив Бугара на регрутацију, већ да се наоружају и да „пошто сви имају оружје“, образују локалне чете, склањају се од непријатеља и чекају даља наређења војвода.¹² Сутрадан у селу Коњувцу, у одлучујућем тренутку, док су сви остали¹³ били за то „да се одмах изађе у отворену борбу и [...] нападне Лебане, освоје затим Прокупље и остале вароши“, Пећанац је „то стално бранио“, доказивао рђаве последице „таквог непромишљеног рада за народ и за општу ствар“. ¹⁴ Подржао га је само ађутант Миљан Дрљевић.¹⁵ Пошто два гласа против нису могла да измене ситуацију, одлука о устанку је била изгласана. Међутим, важно питање о одређивању датума избијања устанка није било решено.¹⁶ Из одлука састанка¹⁷ јасно се види да је Коста Пећанац остао доследан свом задатку. И даље у његовим наредбама преовлађује позната мисао: припремати се, организовати се, бити спреман а не пуцати.¹⁸ Одлуком да народ не оде на регрутацију, он није прекршио наређење које је добио, а истовремено је нашао оправдање. „Пошто се сам народ изјаснио да неће ићи на бугарску регрутацију“¹⁹ и он је издао такву наредбу, тј. само је санкционисао вољу народа. Најватреније присталице избијања устанка покушао је да удаљи.²⁰ Јован Радовић и Тошко Влаховић, образовани људи који су студирали у иностранству, у развијенијим срединама, по менталитету су се разликовали од осталих и могли су не извршити наредбу претпостављеног, насупрот капетану Влаховићу, професионалном војнику коме су правила службе јасна.

Али, већ 24. фебруара, војвода Пећанац издао је прокламацију о почетку устанка, а војводе Милинко Влаховић, Јован Радовић и Тошко

Влаховић водили су борбе са Бугарима. Коста Пећанац је из извештаја Милинка Влаховића сазнао о борби Јабланичког одреда са Бугарима.²¹ На вест да је и комитски одред започео сукоб, као да је на тренутак заборавио свој задатак и покушао да не буде само војник, него и човек, део тренутка и простора у коме је деловао. Такође, уз Пећанца је од састанка у Обилићу био стално Војиновић.²² Могуће је да је и само присуство Војиновића, који је одлучно био за то да се отпочне са устанком, за моменат понело Пећанца. За 24. фебруар Пећанац је наредио општу мобилизацију.²³ Позив се односио на све војнике српске војске који се у јесен 1915. из различитих разлога нису повукли. Зато је одлучио да их сада уврсти у редове комитске организације и омогући им да одуже свој дуг према отаџбини. Пошто су бугарске регрутне комисије већ започеле са радом, ово је била могућност да у организацију уђу и млађи, у међувремену стасали за регрутацију.

Коста Пећанац је после битке на Бојнику и добијеног Влаховићевог извештаја, писмено известио команданта Јабланичког одреда да је 24. фебруара, почео општи устанак.²⁴ Стога му је наредио да прикупи све своје војнике и „ако устреба“ Пећанац и Војиновић ће напасти на Прокупље, а Милинко Влаховић на Лесковац.²⁵ Увече, војводе Војиновић и Пећанац одлучили су да њихова два одреда нападну и заузму Прокупље, а Јабланички Лесковац. У том смислу саставили су писмо и упутили га Јабланичком одреду, а потом почели да стварају детаљан план о нападу на Прокупље. Међутим, план су из основа променили када су из заплењене бугарске преписке сазнали да ће престати са регрутацијом.²⁶ Одлучили су да обуставе сваку акцију и да се мирним путем споразумеју са бугарским командантима. Поново су се вратили дефанзивној тактици, пошто је то био „за сада једини циљ нашег устанка“.²⁷

Догађаји су се сасвим другачије одвијали на подручју Јабланице. После састанка у Обилићу Милинко Влаховић и Димитрије Димитријевић кренули су са својим одредом у правцу Лесковца.²⁸ Они су још 22. фебруара упутили Лесковчанима проглас да се прикупе крадом и придруже им се.²⁹ Оваква садржина прогласа не указује на почетак устанка, али не искључује његову непосредну припрему. Остаје дилема да ли су Влаховић и Димитријевић позивали на устанак или су само хтели да одред омасове новим борцима и спремно дочекају наредне догађаје. У сваком случају, чињеница је да су проглас са оваквом садржином упутили два дана пре прокламације Косте Пећанца о почетку устанка.

Већ 24. фебруара „од ране зоре“ Јабланички комитски одред је водио борбу са Бугарима.³⁰ Битка код Бојника била је први окршај комитских чета и победа над Бугарима, које је старији Влаховић „до ногу потукао“.³¹ Успешна битка понела је војводу Влаховића. Он је писао Пећанцу да ће бити још мртвих Бугара и „нека је срећно, да Бог да“, а Јовану Радовићу јавио је да нападне остатке бугарске чете ако наиђу на њега.³² Идућег дана стигло је писмо Косте Пећанца о подизању устанка. Од тада Јабланички комитски одред није престајао са акцијама. Командант и организатор одреда нису се обазирали на Пећачеву супротну наребу. Војвода Јован Радовић је „примио борбу“ у поподневним часовима, а „разјурена“ бугарска коњица је у мраку стигла у Лесковац.³³ Тошко Влаховић сукобио се код Новог Момчилова са бугарским одељењем од око 60 коњаника и пешака.³⁴

Остаје отворено питање да ли су се војводе Влаховић и Радовић усмено договорили да започну устанак 24. фебруара или су били принуђени да битке прихвате пошто су се изненада сусретали са потерама? Милинко Влаховић водио је борбу у раним јутарњим сатима. То је у герили идеално време за изненађење и препад непријатеља. Дилема је и да ли је војвода Јован Радовић прихватио борбу зато што је био принуђен или под утиском извештаја Милинка Влаховића и ранијег договора. Зашто је Тошко Влаховић променио подручје дејства, које му је одредио Пећанац?³⁵ Да ли само због многобројних бугарских потера на одређеном му терену или због неког ранијег договора? И на терену који је самовољно одабрао било је потера са којима се сукобио.

Постоји наредба Милинка Влаховића становништву његовог подручја, којом је обавештавао да ће 26. фебруара (по старом) отпочети устанак, па да стога сви буду приправни и наоружани. Пошто наредба стоји прилично усамљено и изоловано, а по свему судећи војвода ју је донео на своју руку, без договора и сагласности осталих, намеће се отворено питање: да ли је старији Влаховић био самовољни предводник устаника?! Засад изгледа да наредба нема датума.³⁶ Но, без обзира када је донета, наредба није испуњена, јер су се догађаји одвијали убрзаним темпом и наредбодавац није сачекао 11. март по новом календару.

Милинко Влаховић је критиковао Пећачеву колебаљивост и лакоумност што је поверовао у бугарску преписку о обустављању регрутације. Лично је сматрао да је то само бугарско лукавство и начин да добију на времену. Треба „радити без одступнице“ док је народ „усијан и намагнетисан“ и туђи непријатеља. За своје устанике издао је наређење

за борбу, које ће „повући тек онда кад не буде нас или Бугара.“³⁷ Из Медвеђе је тих дана бугарска посада тражила појачање и послата су јој два одреда са тешким наоружањем из Ниша у помоћ.³⁸ Војвода Милинко Влаховић и Димитрије Димитријевић су самовољно кренули у опсаду Лебана, не извршивши наређење Косте Пећанца.³⁹ У Јабланици су се борбе све више распламсавале.

Двадесетих дана фебруара учестали су сукоби између избеглих војних обвезника и бугарских потера. И поред најстроже наредбе Пећанца да се не сме пуцати на прогонитеље, многи су у одбрани својих породица и самоодбрани употребљавали оружје. Док су војводе већале у Обилићу, локално становништво се све више сукобљавало са окупаторима. У време одржавања састанка доводили су разоружане бугарске војнике, које је Пећанац ослобађао, слао наредбе и забрањивао сукобе. Међутим, било му је јасно да се мало ко обазирао на те наредбе „јер је већ народна револуција била на прагу“.⁴⁰

После објављивања мобилизације и сам Пећанац се све чешће сусретао са гомилама мобилисаних.⁴¹ Бежали су и из градова, поготову из Куршумлије и Прокупља. Само код четовође Радуловића избегло је 50 младића из Прокупља.⁴² Пећанчеве наредбе о обустављању устанка нису имале никаквог ефекта. Локално становништво, чију је ратоборност он покушавао да каналише и сузбије „више никога не слуша, већ хоће да се бије“.⁴³ Посебно запаљиво подручје и могуће жариште сукоба био је косанички срез. Код четовође Рада Влаховића стално се одметало становништво Куршумлије и околине, озлојеђено понашањем „жандара“ Арнаута.⁴⁴

У тренутку када је народ Косаничког среза јуришао на Бугаре и Арнауте у Куршумлији, војвода Пећанац налазио се у Топличком срезу и издавао упутства о приправности.⁴⁵ Војиновић се ових дана држао по страни, планирао нападе са Пећанцем, али их није реализовао.

Док су се Пећанац и Војиновић повукли у дефанзиву, локално становништво је у Мачковцу започело сукоб који ће прерасти у устанак. Група Арнаута кренула је у село да би пљачкала становништво, али их је сусрела група добро наоружаних мештана и „стицајем околности“ дошло је до обрачуна.⁴⁶ Арнаути су се повлачили у правцу града, а наоружани сељаци гонили су их и непрекидно пуцали. То је довело до спонтаног покрета становништва околних села, наоружаних пушкама, пиштољима, камама, ручним бомбама, дакле лаким наоружањем. Ипак, било је доста устаника који су кренули у бој „наоружани“ моткама,

секирама, вилама. Још једном се показало да „бој бије срце у јунака“, јер су устаници успели да потисну Бугаре и Арнауте у зграду начелства. Уз становништво биле су четовође Ица Калајдија, Божа Димић, Раде Влаховић, Анђелко Лазић, Цветко Оташевић. Војвода Војиновић се касније појавио да би завршио освајање, тј. са својим увежбаним и добро наоружаним борцима освојио забарикадирану зграду одакле су се непријатељи бранили.⁴⁷

Становништво Србије имало је за собом вековну традицију четовања. И овај покрет представљао је њен наставак. Можда су војводе хтеле да сачекају погодније временске прилике, пролеће, време које је карактеристично за герилу, „да се гора заодене листом“. Међутим, становништву није засметао снег и лоши временски услови. Устанак је букнуо, у почетку имао изузетну снагу, да би временом губио на интензитету, што је типична особина свих спонтаних народних покрета. Народно расположење носило је војводе, и они су се, један за другим, укључивали у већ започете сукобе. Пећанац се до задњег трена трудио да обузда сукобе,⁴⁸ али се при том понашао крајње несигурно, сметено. Зато и није могао зауставити становништво које се мало освртало на његове наредбе. Из дана у дан у њима се понављало: бити у приправности, одржавати везе међу одредима и чекати даља наређења.⁴⁹ Вероватно би се на наређење о подизању устанка чекало до пробоја Солунског фронта. Најбоља илустрација спонтаног избијања устанка јесте податак да ни све косаничке чете нису знале да је становништво уморно и опколито Куршумлију.⁵⁰ Значи, ништа није било унапред испланирано, него је изненадни сукоб прерастао у нешто много веће.

Војвода Пећанац је 28. фебруара, добивши извештај Милинка Влаховића да су устаници опсели Лебане и да очекују његову предају, коначно схватио „да бујицу не може ништа обуздати“.⁵¹ Зато је одлучио да прошири устанак како би спасао Лебане и Куршумлију, заинтересовао стране силе и добио помоћ од њих. Издао је поново прокламацију за општи устанак, „али народ је без мога наређења почео већ напад и на Прокупље“.⁵²

Топлички устанак је проистекао из спонтане и организоване компоненте. Предност дајем управо спонтаном елементу, тј. расположењу становништва за устанак. Несумњиво је да су борбено расположење и народно самопоуздање подстицани постојањем комитске организације, присуством чета на терену а посебно доласком Косте Пећанца. Долазак емисара са Солуна у коме је становништво видело симбол целокупне

српске војске, уверило се да постоји и бори се за ослобођење домовине, схваћено је као моменат за одлучну припрему. Међутим, наредба коју је добио од претпостављених, тако је гласила да је морао стално кочити и одлагати избијање устанка. Зато је постојање тајне комитске организације бодрило, давало подстрека, али је одлучујућа и пресудна била решеност становништва да се са пушком у руци обрачуна са завојевачем.

У: Лесковачки зборник XXVIII (1988), стр. 11–15.

УСТАНИЧКЕ БОРБЕ У КОСАНИЧКОМ СРЕЗУ 1916–1918. ГОДИНЕ

По административној подели Краљевине Србије, Топлички округ се састојао од Прокупачке општине, Добричког, Косаничког и Прокупачког среза. Простирао се на површини од 2.838,8 км², од чега је Косанички срез захватао скоро половину округа, односно 1.307,2 км². Срез је имао осам општина, једну варошицу (Куршумлија), 113 села, 13 заселака, односно укупно 127 насељених места.⁵³ У прилогу ћемо покушати да докажемо тезу да је Косанички срез од формирања организације покрета отпора (јесен 1916) био жижа и центар догађања, а по угушењу Топличког устанка, постао најмирније подручје без, тако рећи, икаквих сукоба са непријатељском војском. Посебно ћемо се задржати на улози команданта Косте Миловановића Пећанца. Изворна грађа коју ћемо користити је дневник војводе Пећанца и преписка војвода и четовођа из времена устанка, сачувана у Архиву Војно-историјског института.⁵⁴

Коста Миловановић Пећанац је 28. септембра 1916. године полетео са аеродрома Ветеркоп испод Кајмакчалана у француском авиону типа Њепор којим је управљао пилот Рене Корнемон. Кренули су у 6 сати ујутру и за непуну три сата стигли на одредиште Равне ливаде код села Механе где је пилот приземио авион, а одмах потом продужио лет за Румунију.⁵⁵ Пећанац је стигао на подручје Косаничког среза са јасним задатком који је добио од шефа Обавештајног одељења српске Врховне команде, пуковника Данила Калафатовића, да створи организацију у коју ће укључити све војно способне мушкарце и да, у тренутку пробоја Солунског фронта, дејствује с леђа непријатељу. До пробоја фронта Пећанцу су биле дозвољене само диверзантске акције. Треба одмах истаћи три важне ствари:

Пећанац је дошао сам са фронта и у Краљевини Србији није постојала никаква организација или личност којој се упућује.

Обавештајно одељење српске Врховне команде је, вероватно, рачунало да ће се он сам снаћи, пошто је у том крају дуго живео и познавао људе и терен.

Коста Миловановић Пећанац је имао среће да одмах по слетању налети на групу људи, од којих је неколицина била из другог пука Моравске дивизије, у којој је и он служио. Ова група људи представља, у ствари, језгро Централног одреда организације покрета отпора.

Пећанац је за кратко време, око месец дана, систематски обишао сва села у срезу и тајно именовано старешине и образовао чете од способних војних обвезника. За разлику од Косте Војиновића Косовца који је, пре свега, рачунао на патриотизам људи, Пећанац је, по слову наредбе коју је добио, мобилисао људе и правио списак војно способних. Важан преокрет за организацију представљао је долазак групе Црногораца. Пећанац се са њима сусрео у ноћи 16/17. октобра 1916. године. У групи су били: Милинко и Тошко Влаховић, Миљан и Ђуро Дрљевић, Јован и Саво Радовић, Лакић и Милосав Лакићевић. Већина њих је имала важну улогу у догађајима који ће уследити. Следећи важан догађај је сусрет Пећанчеве групе са Костом Војиновићем Косовцем, који је већ формирао свој одред (Ибарско-копаонички), а база су му била села на источним падинама Копаоника (Блажево, Бело Поље и околина). До сусрета је дошло 8. новембра 1916. године у селу Горње Спанце. Ту је 8. и 9. новембра дошло до стварања јединствене организације, односно уједињене су две струје гериле, спонтана (Војиновић) и организована (Пећанац). На челу организације био је изасланик српске Врховне команде војвода Пећанац, а такође је образован Централни комитет као највише колективно тело покрета.

До првих сукоба дошло је у децембру месецу, када се аустроугарска патрола, под вођством подофицира Шпицбергера, састављена од девет војника Једанаестог потерног одреда, сукобила са одредом Косте Војиновића Косовца, у близини села Блажева. Резултат сукоба био је девет мртвих окупаторских војника. Одговор непријатеља била је новогодишња потера. Акцију су извеле заједно бугарске и аустроугарске снаге, али без неких видних резултата.

За око месец и по дана десио се догађај који је пресудно утицао на избијање устанка. Бугарске власти су објавиле долазак својих комисија које ће обављати регрутацију Срба. Пећанац није хтео да сам доноси одлуку о даљем току догађаја, него је сазвао састанак Централног комитета у селу Обилић 22. и 23. фебруара 1917. године. На састанку је једногласно одлучено да се војним обвезницима забрани одлазак на позив бугарских регрутних комисија.

Бугарске регрутне комисије су започеле рад у Куршумлији. Око 20. фебруара стање у срезу је било веома напетом. У околини Куршумлије

почели су се сукобљавати избегли војни обвезници и бугарске потере. Из докумената се види да су у то време постојале четири чете по селима у најближој околини Куршумлије. Четовође су били Цветко Оташевић, Анђелко Лазић, Милош Јовановић и Раде Влаховић. У добродолској општини четовођа Радош Ракочевевић имао је чету од 180 људи, од којих је 110 било наоружано. Чету у Иван Кули предводио је Милош Ђуровић. Све четовође су се придржавале наредбе војводе Пећанца да се способни војни обвезници не пријављују бугарској регрутној комисији.

Куршумлија је прво веће место које је ослобођено од бугарске окупационе власти. Напад на Куршумлију у ствари значи почетак устанка. Одатле је кренуо онај талас народа који је потом ослободио Прокупље и стигао до Мрамора на Морави. Куршумлија је ослобођена 27. фебруара, а напад на варошицу је, по новијим истраживањима, започео 26. фебруара увече. У јутро 27. фебруара око Куршумлије се водила велика битка у којој су учествовали сви који су могли. У помоћ најближим сеоским четама, које су и започеле сукоб са бугарском војском и арбанашким плаћеницима, притекао је војвода Војиновић. Он је у варошицу стигао око 10 сати и 30 минута. Пре његовог доласка бугарски војници су се већ били предали (92 војника са начелником и чиновницима), а у згради начелства налазила се добро забарикадирана група Арбанаса која је пружала жесток отпор устаницима. Сеоске чете су тек уз помоћ и команду Војиновића, а вероватно и уз подршку Ибарско-копаоничког одреда, успеле да приморају Арбанасе да истакну белу заставу. Морамо нагласити да је овај крај био гранични срез према Арбанасима, као и граница између бугарског и аустроугарског окупационог подручја. Самим тим, морало се од почетка рачунати на једног непријатеља више.

За време Топличког устанка Куршумлија је била мирно и безбедно место опкољено са свих страна устаничком територијом. Војвода Пећанац је, из тих разлога, користио Куршумлију као место за вођење преговора са Арбанасима.

Бугари су у Куршумлију поново ушли 14. марта. Пећанац се из Прокупља повукао без борбе и издао наређење својим потчињенима да прекину борбена дејства. Са групом од двадесет четника он се повукао на Соколов вис. У време када Војиновић са својим одредом бије битку на Мрамору копаоничком и када се по Јабланици браћа Влаховић и Јован Радовић одупиру бројним потерама, Пећанац се одлучио на повлачење. Изгледа да је у скривници на Соколовици доживео и блажи

облик нервног слома. У сваком случају, следећа два месеца провео је на Соколовици, мењајући стално место скривања. Бугари га, истини за вољу, нису много ни гонили. Само једном је Пећанчева група била принуђена да пружи отпор бугарској потери.⁵⁶ Крај марта и април Коста Војиновић је провео на источним падинама Копаоника, око села Пачарађе, Сагоњева, Гргура, Церовца, Рашице и Музаћа. У том периоду је на брду Каљаја код села Гргура уништио једно бугарско потерно одељење. Пећанац је први пут изашао из скривнице на Соколовици крајем априла и потом организовао, почетком маја, поход на Бугарску. После те операције поново се повукао у Соколовицу.

До краја године Пећанац је два пута (28. јуна и 8. новембра) вршио промене у својој организацији, јер је бројно стање војника стално смањивано услед предаје четника бугарској војсци.

Тек у јесен (2. новембра) дошло је до сукоба Пећанчеве групе са бугарском потером код села Власова и тада је погинуо војвода Тошко Влаховић. Како је забележио Пећанац, Бугари су имали батаљон војника којима се супротставило 62 четника. Бугарски војници су потпуно разбили четнике и запленили им логорске ствари и коња.⁵⁷

Косанички срез је од почетка стварања организације покрета отпора био под непосредном командом Косте Миловановића Пећанца. На неким наредбама војвода се потписивао: Коста Пећанац Косанчић. Војвода је на почетку свог рада био пун вере у брз долазак српске војске, веровао је у успех своје мисије. Никада није подржавао идеју о устанку, јер је била противна задатку који је добио од пуковника Калафатовића. По пропасти устанка, он је био друга личност. Нестало је његовог ентузијазма, није више обилазио села и преваљивао велику километражу, као што је радио месецима раније. Постао је депресиван, дубоко забринут за судбину становништва које је страдало у казненој експедицији здруженог окупатора. Своје повлачење из борбе образлагао је да ће тиме заштитити народ од страдања. Судаћи по жестини са којом се непријатељ околио на цивилно становништво среза, Пећанац се преварио у рачуници. Повлачењем из борбе и саветовањем људима да се не боје бугарских војника, као да је радио на корист окупатору. Наиме, показало се да број жртава у Косаничком срезу није ништа мањи од оних срезова у којим су се борбе наставиле, истина смањеним интензитетом.

Због оскудности историјске грађе веома је тешко побројати четовође у Косаничком срезу. У документима се помињу Влајко Тодоровић,

Милош Милошевић, Стеван Вукосављевић, Цветко Оташевић, Ђорђе Копривица, Раде Влаховић, Радош Ракочевић, Михајло Јакшић, Јован Булајић, Милош Ђуровић, Марјан Ђоровић, Илија Радоњић (у изворима Ица Калајџија), Божа Димић. Побројане четовође су биле под командом војводе Пећанца и може се рећи да су се, у већини случајева, придржавали његових наређења. Било је и изузетака, али се ни тада не би могло рећи да је реч о намерном кршењу наредби него је пре след околности наводио да се одступи од командантове наредбе. Остаје задатак да се продужи списак четовођа и бораца устанка и писање њихових биографија. Јасно је да је ово изузетно тежак посао, јер је устанак био дело обичних, малих људи.

У: *Курумлија кроз векове*, зборник радова, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства; Историјски институт САНУ; *Курумлија*, Туристичка организација општине Куршумлија, 2000, стр. 163–168.